

Krzysztof Żarna

Republika Austrii wobec członkostwa Republiki Słowackiej w Unii Europejskiej (1998–2002)

Polityka i Społeczeństwo nr 9, 336-344

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Krzysztof Żarna

REPUBLIKA AUSTRII WOBEC CZŁONKOSTWA REPUBLIKI SŁOWACKIEJ W UNII EUROPEJSKIEJ (1998–2002)

Celem artykułu jest ukazanie stosunków słowacko-austriackich w kontekście członkostwa Republiki Słowackiej w Unii Europejskiej. Cezury czasowe obejmują lata 1998–2002 i przypadają na rządy „szerokiej koalicji” Mikuláša Dzurindy¹ na Słowacji.

W analizowanym okresie w Austrii były dwa gabinety: Viktora Klimy i Wolfganga Schüssela. Był on przełomowy z tego względu, że Słowacja wyszła z izolacji międzynarodowej, w której znalazła się za rządów poprzedniego premiera Vladimíra Mečiara. Napięte relacje z sąsiadami, czego efektem było zaniechanie współpracy wyszehradzkiej, oraz brak poszanowania praw człowieka miały swoje konsekwencje na arenie międzynarodowej. Słowacja nie znalazła się w tzw. grupie luksemburskiej – państw, które podczas szczytu UE w Luksemburgu zostały zaproszone do negocjacji (*Presidency Conclusions Luxemburg...*). Podobnie podczas szczytu Sojuszu Północnoatlantyckiego w Madrycie Słowacja została pominięta i niezaproszona do członkostwa.

Jeżeli chodzi o stosunki z Austrią, to nie były one tak napięte jak chociażby z Węgrami, niemniej było kilka czynników, które determinowały w wymienionym okresie wzajemne relacje: sprawa słowackich elektrowni atomowych, wymiana handlowa, dekrety Beneša, kazus Jörga Haidera, a przede wszystkim austriacki stosunek do członkostwa Słowacji w UE.

Austria po rozszerzeniu NATO o Czechy i Węgry, co czekało również w perspektywie Słowację i Słowenię, została otoczona przez pań-

¹ Tworzyły ją Słowacka Koalicja Demokratyczna (SDK), Partia Lewicy Demokratycznej (SDL), Partia Porozumienia Obywatelskiego (SOP) i Partia Koalicji Węgierskiej (SMK).

stwa tworzące jednolity system bezpieczeństwa (Hinteregger 1998: 8). W 1998 r. kierownictwo Socjaldemokratycznej Partii Austrii (SPÖ) odrzuciło kompromisowy projekt prawicowej koalicyjnej Austriackiej Partii Ludowej (ÖVP), aby Austria nadal brała pod uwagę wszelkie perspektywy europejskiej architektury bezpieczeństwa, włącznie z ewentualnym członkostwem w Sojuszu Północnoatlantyckim (Luif 1998: 49–50). Stosunek Austriaków do NATO nie mógł zasadniczo wpłynąć na szanse Słowacji na przystąpienie do Sojuszu, w przeciwieństwie do UE. W 1998 r. istniała wyraźna kolizja interesów rządzących partii (SPÖ, ÖVP) z wyobrażeniami społeczeństwa, które odrzucało rozszerzenie o państwa byłego bloku wschodniego. Według Eurobarometru w 1998 r. 67% Austriaków deklarowało sprzeciw wobec rozszerzenia UE (Gyárfášová 1999: 8).

1 lipca 1998 r. Austria przejęła przewodnictwo w UE, podczas którego doszło do około 50 spotkań na poziomie Rady Ministrów i 1500 spotkań niższego szczebla. Przy prezentacji celów, które Austria chciała osiągnąć podczas przewodnictwa, przedstawiono pięć podstawowych punktów, które odnosiły się do Słowacji: walka ze zorganizowaną przestępczością, rozwój państwa prawa, europejska solidarność z uchodźcami, rozbudowanie systemu Schengen i rozszerzenie UE (*Vorsitzprogramm...* 1998: 1). Po szczycie w Luksemburgu (12–13 grudnia 1997 r.), gdzie sześć państw zaproszono do rozpoczęcia negocjacji, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Austrii zajęło zdecydowane stanowisko. Minister Wolfgang Schüssel otwarcie bronił strategii zachowania szans dla tych państw, które nie uzyskały zgody na rozpoczęcie rokowań. Poza tym jednak stwierdził, że bezrobocie w państwach Unii Europejskiej wynosiło 10% (w państwach kandydujących wskaźnik ten był zdecydowanie wyższy), a UE musi przede wszystkim rozwiązać sprawy wewnętrznych reform (Schüssel 1998: 4–5).

19 kwietnia 1999 r. doszło w Wiedniu do spotkania Dzurindy z prezydentem Austrii Thomasem Kleistem. Tematem rozmów były wątpliwości Wiednia co do losów słowackiej demokracji oraz zagrożenia dla austriackiego rynku pracy wraz z wejściem Słowacji do UE. Dyskutowano również o sytuacji międzynarodowej, głównie o wojnie w Kosowie (Łoś 2007: 116). Problemem spornym byli też Romowie i kwestia ich migracji do państw zachodnich oraz wnioski o udzielenie im azylu. Z tego powodu część państw wprowadziła wizy dla obywateli Słowacji (Žarna 2009: 480–491).

Nowy rząd słowacki rozpoczął intensywną politykę wobec jedyne- go sąsiada będącego członkiem UE, pracując nad następującymi umo-

wami: o przygranicznym transporcie, transporcie lotniczym, wzajemnej pomocy przy katastrofach. Słowacja chciała jak najprędzej sfinalizować umowy o międzynarodowej współpracy na pogranicznych rzekach i o granicy państwowej. Ważnym celem była partycypacja w systemie Schengen. Uruchomiono specjalne partnerstwo mające na celu stabilizację między Słowacją i Austrią. Nie mogło to oznaczać przystąpienia do systemu informacyjnego Schengen, ale wyobrażano sobie uczestnictwo Słowacji i innych państw Grupy Wyszehradzkiej we wspólnej polityce wobec nielegalnej imigracji, prania brudnych pieniędzy, handlu narkotykami, prostytucji i innymi kwestii, które obciążają kontakty między państwami strefy Schengen a transformującymi państwami Europy Środkowej i Wschodniej (Lukáč, Chmel, Samson, Duleba 1999: 350–352).

Symbolem ocieplenia austriacko-słowackich kontaktów było sympozjum naukowe: „Możliwości i szanse bilateralnej współpracy w Europie na przykładzie Austria – Słowacja” 24–25 listopada 1998 r., zwołane z inicjatywy Instytutu Regionu Dunaju i Europy Środkowej w Wiedniu, Uniwersytetu Ekonomicznego w Bratysławie i Domu Europy w Bratysławie. Sympozjum odbyło się z udziałem słowackich i austriackich przedstawicieli władz, kościołów, uniwersytetów, parlamentu, sektora bankowego, mediów i organizacji pozarządowych. Celem konferencji było przygotowanie konkretnych projektów współpracy. Kluczowe tematy tych rokowań to: gospodarka, finanse i bankowość, integracja europejska, współpraca regionalna, transport, nauka, kultura, młodzież, media, kościół, organizacje pozarządowe. Akcentowano obszary, w których mogło dojść do współdziałania: partie polityczne, instytuty rozwoju społecznego, organizacje pozarządowe. Ważnymi kwestiami były również: współpraca pomiędzy austriacką telewizją ORF a słowacką telewizją STV i ewentualnie TV Markiza, projekt kanału Dunaj – Odra – Łaba. Zdecydowano o objęciu patronatem agencji, która będzie informować słowackie społeczeństwo o UE i o jej państwach członkowskich (Lukáč, Chmel, Samson, Duleba 1999: 352).

Do dużego zamieszania doszło w związku z utworzeniem ludowo-wolnościowego gabinetu Schüssela, którego polityka doprowadziła inne państwa UE do bezprecedensowego kroku. Wypowiedzi przewodniczącego koalicyjnej FPÖ Haidera (rehabilitacja nazizmu, rasizm i nienawiść wobec cudzoziemców) zmusiły UE do sankcji wobec Austrii od stycznia 2000 r. – czternaście państw członkowskich zawiesiło kontakty z rządem austriackim. Spośród pozostałych państw Czechy zamroziły dialog z Austrią na wszystkich szczeblach. Z kolei

Węgry i Słowacja nie zmieniły swojego stanowiska (Łoś 2007: 116). Miało to dodatkową wymowę: Czechy wyprzedzały Słowację w procesie akcesyjnym – były członkiem grupy luksemburskiej. Z kolei Austria była jedynym sąsiadem Słowacji będącym członkiem UE, więc jej wsparcia musiała potrzebować i to był jeden z powodów, dla których Słowacy otwarcie jej nie krytykowali. Drugim powodem był kształt słowackiej koalicji rządowej, w której silną pozycję mieli chrześcijańscy demokraci, którzy ideowo byli związani z austriackimi ludowcami.

Im bliżej rozszerzenia UE, tym więcej pojawiało się głosów akcentujących różnego rodzaju problemy. Dziesięć lat po rozpoczęciu procesu transformacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w Austrii pojawiło się podejrzenie, że reforma ekonomiczna nie następuje wystarczająco szybko. Jak podaje Günther Tichy, w porównaniu z poprzednim dziesięcioleciem Czechy, Węgry, Polska, Słowacja i Słowenia notowały dwukrotnie większy wzrost gospodarczy w stosunku do średniej w państwach UE (4% wobec 2%). W tej sytuacji minie jednak jeszcze 40 lat, zanim osiągną one poziom państw unijnych (Tichy 1999: 28–29). Niektórzy politycy akcentowali, że rozszerzenie UE o sąsiadów Austrii ma duże znaczenie. Kręgi polityczne i akademickie, odnosząc się do przeszłości, podkreślały integracyjną rolę Austrii w Europie Środkowej. Socjaliści (opozycja od 2000 r.) byli za jak najszybszym rozszerzeniem UE. Przewodniczący Alfred Gusenbauer twierdził, że Słowacja jest państwem, które jest z Austrią silnie związane i musi stać się członkiem UE. Takie stanowisko reprezentował też przewodniczący parlamentu Heinz Fischer. W 2000 r. w ramach rządzącej koalicji ÖVP-FPÖ nie przejawiano jednoznacznie proakcesyjnego stanowiska odnośnie do Słowacji. Haider po ustąpieniu z funkcji przewodniczącego FPÖ był nadal jego faktycznym liderem i żądał odsunięcia procesu rozszerzenia UE o kolejne 20 lat. Nowa przewodnicząca partii Suzanne Riess-Passer uważała, że rozszerzenie musi być dobrze przygotowane. Niejednoznaczny był stosunek Austriackiego Związku Zawodowego (ÖGB). Żądał, aby państwa kandydujące mogły przystąpić do UE w sytuacji, gdy przeciętne zarobki osiągną 80% austriackich (Lukáč, Samson, Duleba 2000: 384).

10 października 2000 r. odwiedził Słowację kanclerz Schüssel, podkreślając konieczność partnerstwa małych i średnich państw w przyszłej UE. Ważna dla rozwoju kontaktów była oficjalna wizyta prezydenta Kleistila na Słowacji 21 listopada 2000 r. Spotkał się z prezydentem Rudolfem Schusterem, premierem Dzurindą i przewodniczącym parlamentu Josefem Migašem. Kleistil i Schuster podkreślali po-

prawność wzajemnych stosunków. Schuster wzywał austriackich przedsiębiorców, aby nie inwestowali wyłącznie w Bratysławie i okolicach, ale też na wschodzie Słowacji.

Współpraca regionalna rozwijała się za pośrednictwem spotkań szefów rządów Austrii, Węgier i Słowacji. 10 listopada 2000 r. doszło już do piątego spotkania na tym szczeblu. Schüssel, Viktor Orban i Dzurinda spotkali się na Słowacji w zamku Bojnice. Tematem rozmów były projekty, które miały doprowadzić do utworzenia Euroregionu Wiedeń – Bratysława – Győr (*Europa Środkowa...* 2001: 276). Kanclerz podziękował, że oba państwa w okresie sankcji ze strony UE nie zawiesiły stosunków dyplomatycznych z Austrią. Właśnie z kręgów austriackiej dyplomacji wyszedł projekt partnerstwa strategicznego w Europie Środkowej. Austriacy oferowali sąsiednim państwom: Czechom, Słowacji, Węgrom i Słowenii, pomocną dłoń w procesie wejścia do UE. Później rozszerzono projekt o Polskę. Motywacją były dotychczasowe doświadczenia z członkami UE, kiedy ci po ostatnich wyborach parlamentarnych krytycznie ocenili udział partii FPÖ w koalicji. W tej sytuacji Austriacy chcieli znaleźć lojalnych partnerów. Postawili na bliskich sąsiadów w Europie Środkowej. Bliższe zarysy tego projektu przedstawiła minister Benita Ferrero-Waldner w swoim referacie „Partnerstwo strategiczne i polityczne wyzwania w Europie” wygłoszonym 12 lutego 2001 r. w Wiedniu. Projekt partnerstwa spotkał się z małym entuzjazmem. Zastrzeżenia były w stosunku do nazwy (po szczycie wiedeńskim w czerwcu 2001 r. zdecydowano o przemianowaniu jej na „Partnerstwo regionalne w Europie Środkowej”). W kręgach czeskich, słowackich i węgierskich intelektualistów wywoływało to obawy, że Austria będzie chciała dominować w Europie Środkowej (doszukiwano się tu paraleli z monarchią Habsburgów). Przeciwnicy tej idei zastanawiali się, dlaczego pojawiła się ona tak późno. Pojawił się argument, że w tym czasie, gdy mówi się o współpracy i partnerstwie, dochodzi do napięć w stosunkach czesko-austriackich i słowacko-austriackich. Powodem komplikacji była problematyka elektrowni jądrowych i dekretów Beneša (Marušiák, Duleba, Melišová-Bates, Lukáč 2001: 324–325).

Równocześnie Austria stała się zdecydowanie na stanowisku o wprowadzeniu siedmioletniego okresu przejściowego przy otwieraniu rynków pracy dla pracowników z nowych państw członkowskich UE. To stanowisko Ferrero-Waldner przedstawiła na początku marca 2001 r. podczas wykładu w londyńskim Królewskim Instytucie Spraw Międzynarodowych. Stwierdziła, że przeciętny dochód w Wiedniu jest o wiele

wyższy niż w Bratysławie, a to jest fakt, który mógłby prowadzić do przyjazdu wielu obywateli nowych państw członkowskich na rynek pracy. Sprawy rynku pracy, energetyki jądrowej, strategicznego partnerstwa stały się w pierwszej połowie 2001 r. przedmiotem rozmów i konsultacji. 15 maja 2001 r. szef słowackiej dyplomacji Kukan rozmawiał w tej sprawie z Ferrero-Waldner, wicepremier Susanne Riess-Passer (FPÖ) i kanclerzem Schüssel. Chciał zmniejszyć obawy austriackiej strony odnośnie do przepływu siły roboczej i przekonać austriackich partnerów do zmniejszenia siedmioletniego okresu przejściowego. Jak wskazywały badania opinii publicznej, Austriacy argumentowali, że w sytuacji wprowadzenia siedmioletniego okresu przejściowego poparcie społeczeństwa austriackiego na rozszerzenie UE oscyluje w okolicach 70%. W innym przypadku to poparcie wynosi zaledwie 32%, przy czym 43% jest przeciw rozszerzeniu (Marušiak, Duleba, Melišová-Bates, Lukáč 2001: 326).

Jak już wspomniano, podstawowym problemem między Austrią a Słowacją była sprawa elektrowni atomowej Mochovce (JEMO). W 1998 r. sprawa nie ruszyła z martwego punktu przez to, że do października 1998 r. nie dochodziło do spotkań między politykami na najwyższym szczeblu. Po zmianie rządu w Bratysławie strona słowacka stwierdziła, że kwestia JEMO musi być rozwiązana. Energetyka jądrowa to kwestia znacznie wykraczająca poza bilateralne relacje. Spełnienie międzynarodowych norm bezpieczeństwa jest również w interesie obywateli Republiki Słowackiej. Pojawiała się groźba braku zgody austriackiego rządu na wejście Słowacji do UE (podobne problemy miała w latach 1999–2000 Austria z Czechami i elektrownią Temelin). Sami Austriacy zaczęli rozwijać energetykę jądrową, ale obywatele Austrii w referendum wypowiedzieli się przeciwko temu. Sytuacja zmieniła się w 2001 r. Strona austriacka pozytywnie oceniła otwarty stosunek słowackich partnerów i ich ochotę prowadzenia dialogu w kwestii zamknięcia reaktorów jądrowych. W konsekwencji Austria przywitała pozytywnie rozstrzygnięcie rządu słowackiego o zamknięciu bloków V1 i V2 w elektrowni atomowej Jaslovske Bohumice w latach 2006–2008 i obowiązek nieudzielenia gwarancji państwowych na pożyczki w celu rozbudowania JE Mochovce (Figeľ, Adamiš 2004: 124–127).

Bratysława była 29 listopada 2001 r. miejscem drugiej regionalnej konferencji ministrów spraw zagranicznych Austrii, Węgier, Czech, Polski, Słowacji i Słowenii. Przedmiotem rokowań były sprawy walki z terroryzmem, współpracy regionalnej i problematyka rozszerzenia UE w kontekście spotkania Rady Europejskiej w Laeken. Ferrero-Waldner

za istotne uznała ukończenie negocjacji o przystąpieniu państw kandydujących do UE do końca 2002 r. Podczas szczytu w Bratysławie skupiono się na sprawach bezpieczeństwa, implementacji umów z Schengen, walce z terroryzmem, środowisku naturalnym i kulturze (Marušiak, Duleba, Melišová-Bates 2002: 407).

Konstruktywny charakter miała współpraca słowacko-austriacka na niższych szczeblach. W związku z rokowaniami Słowacji z UE o wolnym przepływie osób w grudniu 2001 r. została podpisana dwustronna umowa o zabezpieczeniu socjalnym (Z.z. 154/2003). Wiceministrowie edukacji podpisali 25 kwietnia 2002 r. w Wiedniu umowę o uznawalności matur i dyplomów (Z.z. 255/2002). Sekretarz Ministerstwa Szkolnictwa Martin Fronc podpisał 22 listopada 2001 r. z austriacką ambasadorką Gabriele Matzner-Holzer protokół o powtórzeniu działań Austria – Słowacja w latach 2002–2007, który zakładał wymianę studentów w ramach projektów naukowych. W austriackich szkołach wyższych pod koniec 2001 r. bezpłatnie studiowało 714 słowackich studentów, chociaż Austriacy wprowadzili całkowitą odpłatność za studia. Na finansowanie akcji strona austriacka przeznaczała dwie trzecie sumy, a słowacka jedną trzecią, co miało funkcjonować do 2007 r.

Austria uważana była za jednego z najważniejszych inwestorów na rynku słowackim i ważnego partnera handlowego Słowacji. Szczególnie spektakularny był zakup w 2001 r. 87% akcji Slovenskej sporiteľne w wysokości 412 milionów euro przez austriacki Erste Bank. Przedstawiciel handlowy Austrii w Słowacji Josef Altenburger stwierdził, że dzięki przysposobieniu słowackiego systemu prawnego do warunków UE inwestycyjna aktywność austriackich firm na Słowacji jeszcze wzrośnie.

Politycy FPÖ występowali przeciwko rozszerzeniu UE przeważnie z powodów populistycznych, podobne stanowisko reprezentowała część polityków z ÖVP z powodu dekretów Beneša. Przedstawiciele państw Europy Środkowej i Wschodniej zwracali uwagę na fakt, że Austria, podobnie jak Republika Federalna Niemiec, negatywnie odnosi się do wolnego przepływu pracowników nowych państw członkowskich.

Reasumując, Austria odgrywała istotną rolę w procesie wejścia Słowacji do UE. W drugiej połowie 1998 r. przewodniczyła UE. Austriacy dążyli wówczas do tego, aby Słowacja dołączyła do grupy państw, które zostały zaproszone do rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych w Luksemburgu. Udało się to ostatecznie w grudniu 1999 r. w Helsinkach (*Presidency Conclusions Helsinki...*). Należy pamiętać, że dla Austrii bilateralne kontakty ze Słowacją nie były na tyle ważne jak dla Słowacji.

Stosunki z Austrią były dobre, a wątpliwości budziły jedynie sprawy elektrowni jądrowej, dekretów Beneša i austriackiego rynku pracy. Dobre kontakty z tym państwem potwierdzały stosunki gospodarcze, ponieważ Austria była i jest dla Słowacji ważnym inwestorem. Uległy one wyraźnej poprawie, gdy państwa UE zastosowały wobec Austrii wspomniany już bojkot w związku z wypowiedziami Haidera. Słowacja nie przyłączyła się do niego, co z uznaniem podkreśliła w Bratysławie minister spraw zagranicznych Austrii Ferrero-Waldner. W interesie Austrii była zmiana krytycznego stosunku do kwestii wschodniego rozszerzenia UE z tego powodu, że w związku z narzuconymi sankcjami narażała się na marginalizację w UE. Rozwój Słowacji zależał z kolei od stanowiska Austrii jako ekonomicznie najsilniejszego państwa regionu, podobnie jak zainicjowanie projektu partnerstwa regionalnego.

Bibliografia

- Europa Środkowa – kontynuacja przemian*, 2001 [w:] *Rocznik strategiczny 2000/2001. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*, red. R. Kuźniar, Warszawa.
- Figel J., Adamiš M., 2004, *Slovensko na ceste do Európskej únie. Kapitoly a súvislosti*, Bratislava.
- Gyárfášová O., 1999, *Viedeň leží na trase Bratislava – Brusel*, „Listy SFPA”, január.
- Hinteregger G., 1998, *Wo ist die Ost-Kompetenz Österreichs?*, „Europäische Rundschau”, nr 4.
- Luif P., 1998, *Der Wandel der österreichischen Neutralität*, Wien.
- Lukáč P., Chmel R., Samson I., Duleba A., 1998, *Vzťahy Slovenska so susednými štátmi, Nemeckom a Ruskom* [w:] *Slovensko 1998–1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, red. G. Mesežnikov, M. Ivantýšyn, Bratislava.
- Lukáč P., Samson I., Duleba A., 2000, *Visegrádska spolupráca, regionalne iniciatívy a vzťahy SR so susednými štátmi* [w:] *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, Bratislava.
- Łoś R., 2007, *Polityka zagraniczna Słowacji*, Łódź.
- Marušiák J., Duleba A., Melišová-Bates Z., 2002, *Zahraničná politika SR: hlavné trendy, dvojstranné vzťahy, regionalna spolupráca* [w:] *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, Bratislava.
- Marušiák J., Duleba A., Melišová-Bates Z., Lukáč P., 2001, *Zahraničná politika SR: hlavné trendy, dvojstranné vzťahy, visegrádska spolupráca, regionalne iniciatívy* [w:] *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, red. M. Kollár, G. Mesežnikov, Bratislava.
- Memorandum porozumenia o odporúčaní k vzájomnému uznávaniu kvalifikácií v oblasti vysokého školstva medzi Ministerstvom školstva Slovenskej republiky a Spolkovým ministerstvom pre vzdelávanie, vedu a kultúru Rakúskej republiky*, 19.04.2002, Zbierke zákonov (Z.z.) 255/2002.

- Presidency Conclusions Helsinki European Council*, 11–12.12.1997, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/ACFA4C.htm
- Presidency Conclusions Luxemburg European Council*, 12–13.12.1997, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/032a0008.htm
- Schüssel W., 1998, *Österreich in Europa* [w:] *Austria – Europa. Zur ersten Präsidentschaft Österreich 1998*, Wien.
- Tichy G., 1999, *Was wird aus Mitteleuropa bis 2009?*, „IDM – Info Spezial”, nr 15.
- Vorsitzprogramm – Schwerpunktfelder. Konferencja Die österreichische EU-Präsidentschaft*, Wien, 14–15.05.1998.
- Zmluva medzi Slovenskou republikou a Rakúskou republikou. o sociálnom zabezpečení*, 21.12.2001, Z.z. 154/2003.
- Żarna K., 2009, *Kwestia romska na Słowacji w dobie globalizacji* [w:] *Pogranicze kulturowe (odrębność – wymiana – przenikanie – dialog). Studia i szkice*, red. O. Weretiuk, J. Wolski, G. Jaśkiewicz, Rzeszów.